

L'opinió pública a la societat complexa

Jordi Berrio

L'opinió pública va canviar d'esdevenir un tema d'actualitat permanent dins els àmbits de la sociologia i de la ciència política. De fet, des dels inicis de la societat liberal, sempre havia tingut i mantingut el seu interès, ja que es tracta d'una de les grans qüestions de la democràcia. Però actualment, a l'hora de l'anomenada «societat postindustrial» o «tardo-capitalista» o, segons una denominació més afinada que devem a Niklas Luhman, «societat complexa», la noció ha esdevingut punt de confluència de moltes de les qüestions teòriques i dels debats que centren l'atenció dels científics socials. No només els científics s'ocupen de l'opinió pública, atès que els polítics l'han convertit en centre d'atenció obsessiva, i els publicitaris i els que es dediquen a les relacions públiques, en matèria i objectiu de la seva activitat. És cosa certa, però, que tota aquesta atenció que mantenen grups i interessos tan heterogenis de la societat ha desfigurat l'antiga noció «d'opinió pública» fins al punt que actualment, no se sap si parlem d'ella o del seu espectre.

Les societats contemporànies s'han engrandit i s'han fet complexes. Hi funcionen tot un conjunt de mediacions destinades a poder mantenir les relacions humanes malgrat el nombre, les distàncies i l'especialització que s'hi dona. Una de les més importants són els mitjans de comunicació, els quals afavoreixen la interrelació dels diferents individus, grups i institucions. L'espai públic de la plaça, a la societat primitiva, s'ha engrandit. Actualment es dibuixa un gran espai públic que abasta tots els àmbits socials, que penetra dins l'esfera privada i fins i tot envaeix la intimitat de l'individu¹. La comunicació social posa en comú tot un conjunt d'aspectes que pertanyen als diferents camps i dimensions de la vida social. De fet, aquesta publicitat ha creat un espectacle format per molts elements d'allò que abans consideràvem esferes privada i pública; un espectacle que trivialitza a voltes, però que sovint encobreix la realitat social.

La comunicació social, malgrat la seva ubicuïtat, no posa en comú tot el coneixement i la informació social que hi ha. No hi ha dubte que, a desgrat de les

¹ En parlar d'àmbit, ens referim a espais socials concrets en el sentit geogràfic o físic del terme, com, per exemple, la plaça pública, el parlament, etc. També ens referim a temes i a conjunts de temes referits als problemes i als coneixements que tenen els humans.

aparences, hi ha nombroses i substancials matèries reservades i, fins i tot, secretes. De fet, actualment som davant de la següent paradoxa: malgrat la conversió en espectacle que denunciàvem dels aspectes més adjectius de la vida social, mai la realitat no havia estat tan opaca com als nostres dies. Entendre allò que succeeix, conèixer els vertaders motius pels quals els dirigents prenen les decisions, accedir a les raons tècniques que presideixen les actuacions dels polítics mai no havia estat tan difícil com ho és actualment. A més, tot i que l'opacitat de la societat contemporània és parcialment inevitable, hi ha aspectes que s'enfosqueixen o s'amaguen de manera interessada. La societat és i es fa opaca, però l'espai públic de què parlàvem cal que aparegui com a clar i transparent. S'ha de donar la sensació d'explicar-ho tot de forma raonable i convincent, sense, però, explicar res en realitat. Unes vegades, tal com dèiem, perquè no és possible; unes altres, perquè no convé. D'aquesta manera, el discurs estratègic, la relació amable i fàcil, però superficial i fins i tot fallaç són la norma en les relacions socials que actualment es produeixen dins el gran espai públic. Tothom s'esforça a presentar una cara simpàtica i convincent als altres, sense que necessàriament reflecteixi la realitat verdadera de les coses.

Aquesta és la mentida fonamental de la societat actual; una mentida que Luhmann no denuncia. Ell treballa en un altre nivell. Procura de descriure, si voleu amb molta finor i profunditat, els mecanismes de la societat contemporània. Fem, doncs, nosaltres la mateixa cosa. D'aquesta manera, allò que centrà la nostra atenció, en aquestes ratlles, serà estudiar de quina manera el sociòleg alemany defineix l'opinió pública i quines són les funcions que realitza segons el seu enteniment.

A continuació, doncs veurem com Luhmann ens descriu les societats avançades i com s'hi estructura l'opinió pública. Per tal d'aconseguir-ho, ens basarem en la seva obra *Politische Planung*. En aquesta obra, el nostre autor analitza, de manera original, les condicions socials i polítiques de l'Estat de Dret i hi situa l'opinió pública com un dels fenòmens constitutius.

La societat complexa

Per a Luhmann, la societat funciona com un sistema² format per subsistemes. Un sistema s'entén com a totalitat dotada de sentit que funciona per mitjà d'unes pautes i d'uns criteris per mantenir l'articulació interna de les seves parts. Un sistema no s'ha d'entendre com si fos un organisme dins el qual les diverses parts col·laboren en un tot funcional, sinó, més aviat, com un tot abstracte que manté relacions amb l'exterior. L'ambient exterior canvia amb una velocitat que varia segons els casos i que obliga els sistemes que s'hi mouen a reaccionar de manera adequada i eficaç; a més, podem

² Niklas Luhmann, en referir-se a la complexitat funcional, posa el seu èmfasi en un aspecte diferent de com ho han fet altres sociòlegs que han volgut definir les societats avançades. Així, Daniel Bell posa la seva atenció en el sistema productiu a l'hora d'encunyar la seva noció de «societat post-industrial», a diferència de Luhmann, que ho fa en l'estructura de la societat. Per a aquesta qüestió, vegeu RUSCONI, Gian Enrico (1979), «Il concetto di società complessa», *Quaderni di Sociologia* XXXVIII, notes 2-3.

considerar que el nostre sistema també actua sobre l'ambient dins el qual es mou, cosa que obliga a dir que allò que succeeix és que hi ha una interacció entre el sistema i el context dins el qual es mou.

Dins el sistema, cadascuna de les parts actua, ella mateixa, com un sistema, i la resta dels components del sistema global formen el context al qual s'ha d'adaptar i sobre el qual ha d'actuar.

La societat avançada és vista com un sistema que adquireix una complexitat creixent. S'hi troben una sèrie de subsistemes que també assoleixen, de forma paral·lela, una diferenciació creixent. Una tal diferenciació esdevé necessària per poder atendre la complexitat i la diferenciació funcional que assoleix el conjunt de la societat, la qual actua com a context del subsistema.

El subsistema polític, que és el que més ens interessa, a més de ser, ell mateix, el resultat de la diferenciació del sistema social que el comprèn, esdevé internament especialitzat en les seves diverses parts. Hem de ressaltar que això no ha succeït sempre ni a tot arreu i que, de fet, es tracta d'una característica de les societats que canvien i evolucionen. A les societats simples no és possible de distingir-hi especialitzacions funcionals del sistema polític, el qual actua, en aquests casos, com un tot. En canvi, a les societats complexes, el sistema de partits, sorgit de la societat i que representa interessos particulars, resta diferenciat de l'administració de l'Estat, dividit, al seu torn, en els diferents poders.

Cal entendre la diferenciació funcional com a capacitat que tenen els sistemes o els subsistemes per poder atendre els canvis i l'augment de la complexitat que es produeixen a l'ambient. A la societat feudal, posem per exemple, no existia la separació dels poders. El rei era la font del dret i també el seu braç executor. Quan la societat civil adquireix poder i reconeixement, quan el sistema econòmic esdevé capitalista, es fa necessària la divisió dels poders dins l'estat i la separació estricta de les esferes pública i privada. Ara ja, el cap del govern no és la font del dret i a la societat han sorgit una munió d'interessos particulars als quals es reconeix el dret de poder-s'hi desenvolupar. Una situació més complicada ja no accepta les formes de la societat política tradicional.

La noció d'opinió pública va sorgir dins la societat liberal primitiva, una societat que era notablement més simple que l'actual. Del que es tracta és de veure com se'n pot explicar el funcionament dins la societat complexa.

L'opinió pública

Un dels problemes que hi ha als nostres dies és que, malgrat la importància que tothom dona a la noció d'opinió pública i a la instrumentació social que se'n fa, el bagatge científic de què disposem per entendre en tota la seva extensió el concepte esmentat és molt i molt insatisfactori. Actualment, encara som deutors dels vells filòsofs que bastiren la filosofia política liberal, com ara John Locke o J.J. Rousseau. També som deutors de les aportacions d'alguns dels fundadors de la psicologia social com Gustave Lebon o Gabriel Tarde, els quals centraren la seva atenció en el comportament de les col·lectivitats. Però el món ha canviat molt d'ençà de les primeres societats industrials. Hi ha hagut transformacions que ens estalviem d'enumerar perquè són en la ment de tots; només cal tenir en compte els canvis que s'han esdevingut dins

l'àmbit de la comunicació col·lectiva. La societat ha canviat i, paral·lelament, l'opinió pública i el seu paper dins el sistema polític també ho han fet. Aquí sembla interessant d'apuntar, tal com fa notar Luhmann³, que els mateixos intents d'estudiar l'opinió pública per mitjà de procediments empírics han col·laborat a la seva dissolució.

El tema de l'opinió pública va lligat amb el de la democràcia, n'és indestriable. La societat capitalista avançada, la societat complexa, evoluciona cap a uns camins que sembla que l'allunyin de la participació lliure de persones actives que s'erigeixen com a públic. Els mitjans de comunicació actuals, amb l'hegemonia dels audiovisuals, han trastocat profundament la comunicació social. El paper que feien la premsa primitiva, la correspondència, la literatura sembla que és notablement diferent al realitzat per la ràdio i la televisió. L'existència de la publicitat i de la propaganda política plantejada sota fonaments publicitaris ha trastocat els fonaments de l'opinió pública i la seva funció dins el sistema polític.

Luhmann ha estudiat la naturalesa de l'opinió pública dins la societat complexa caracteritzada per la diferenciació funcional, la divisió del treball i els processos d'institucionalització⁴. Tal com ens explica, els conceptes de democràcia, poder, representació, i també el d'opinió pública han perdut bona part del seu poder d'explicar els processos reals⁵ i esdevenen, progressivament, llocs comuns cada vegada més allunyats de la naturalesa vertadera dels fenòmens i de les institucions que pretenen indicar.

L'opinió pública ja no pot explicar-se com a resultat de la discussió racional entre homes lliures que es reuneixen, segons la seva condició de públic, en petits cercles. L'opinió pública liberal només podia existir en una societat de dimensions reduïdes i de complexitat mínima. En realitat, el públic opinant de la democràcia liberal restava limitat als cercles burgesos de propietaris.

El desenvolupament de la societat n'ha comportat l'engrandiment. Els petits cercles de relació comunicativa directa, dins els quals els individus es reunien a partir de la seva condició substantiva d'homes, han estat progressivament substituïts per la creació de subsistemes especialitzats funcionalment. Els homes s'agrupen, cada vegada més a partir de les seves condicions adjectives i no per l'abstracta de públic. A partir d'això, «l'opinió pública no pot continuar essent considerada simplement com a fenomen políticament rellevant, sinó que cal que sigui concebuda com a estructura temàtica de la comunicació pública»⁶. Segons aquesta concepció, l'opinió pública és el resultat de la comunicació pública organitzada primàriament pel sistema polític i instrumentalitzada pels mitjans de comunicació, que són les mediacions socials pertinents. El sistema polític de la societat, diferenciat en els diferents sistemes de partits i d'institucions de l'estat, genera els temes que tindran rellevància social; també genera les valoracions a partir de les quals es podrà establir una jerarquització en l'atenció que s'hi haurà de dipositar.

Cal tenir present que, segons aquesta concepció, l'acció del sistema polític i de les seves mediacions no rau en els efectes sobre l'audiència, sinó en la cofecció i

³ LUHMAN, Niklas (1978), *Stato di diritto e sistema sociale*, Guida Editori, Nàpols, p. 87.

⁴ RUSCONI, Gian Enrico, *ibídem*, p. 261.

⁵ LUHMAN, Niklas, *ibídem*, p. 85.

⁶ LUHMAN, Niklas, *ibídem*, p. 87.

l'estructuració dels temes. Els mitjans de comunicació seran les mediacions adequades per a aquestes funcions. No és que el sistema polític els utilitzi com a simple instrument exterior a ell mateix, sinó que, des del principi, s'han incorporat els instruments esmentats al sistema polític en conjunt. En realitat, podríem dir que la democràcia actual funciona d'acord amb l'existència de les formes de comunicació socials basades principalment en els mitjans audiovisuals, de la mateixa manera que la democràcia liberal primitiva ho feia d'acord amb l'existència de la premsa, de la literatura i de la correspondència privada. En definitiva, doncs, el sistema polític conté els mitjans de comunicació, raó per la qual està organitzat d'acord amb l'existència d'un tipus determinat de comunicació social.

Hem de fer notar que aquesta perspectiva ens allunya de la noció d'afecte tal com era entesa per la teoria clàssica de la *Mass Communication Research*; també ens distància de la comunicació política que és entesa com a acció sobre l'audiència. Luhmann posa l'èmfasi, no en allò que la gent ha de pensar dels temes, sinó sobre els temes sobre els quals ha de pensar. Per aquest motiu, podem afirmar que una tal perspectiva deixa de banda l'enfocament corresponent a la manipulació. El funcionament del sistema polític amb la inclusió dels mitjans de comunicació, proposa i estructura les qüestions que guanyaran l'atenció del públic, però els judicis que se'n puguin fer ja només poden ser determinats relativament i, de vegades, escapen a qualsevol intent i control.

Luhmann entent com a tema «el complex de sentit indeterminat i més o menys susceptible de desenvolupament, sobre el qual es poden discutir i tenir opinions iguals i també diferents: el temps, el nou automòbil, la reunificació de les dues Alemanyes, el ministre Strauss»⁷. El tema permet que els qui intervenen en la comunicació puguin trobar un àmbit compartit de significats. La comunicació pressuposa que, a més del llenguatge comú, hi ha un conjunt de temes compartits sobre els quals hi ha un consentiment. A partir d'aquí, es podran debatre les qüestions sobre les quals hi pugui haver diferències. L'existència de l'opinió pública pressuposa tant la realitat del consens de base com la possibilitat de discussió sobre temes més circumstancials per a la humanitat. És per això que Luhmann afirma que els temes no seran escollits al marge de la possibilitat previsible de consens o de desacord. La comunicació, doncs, cal que sigui interactiva perquè pugui articular estats d'opinió. L'opinió pública es formarà com a estructura de temes a un procés de comunicació obert⁸. El resultat no ha de ser, com en la teoria clàssica, el millor judici obtingut en el procés de discussió racional, sinó la determinació dels temes i la seva estructuració per tal de reduir la incertesa. D'aquesta manera, la comunicació pública s'escapa de la necessitat del judici cert i fins i tot del versemblant.

Segons Luhmann, a les societats complexes, per tal de determinar el concepte d'opinió pública, hem de diferenciar els temes de les opinions. Cal tenir sempre en compte que els processos de comunicació, especialment els que es produeixen dins l'àmbit polític no es donen d'una manera abstracta i desinteressada a favor de la veritat. La determinació dels temes que formaran l'opinió pública es farà segons les necessitats del sistema. Un sistema polític que ha de resoldre el problema de la presa de decisions vinculants.

⁷ LUHMAN, Niklas, *ibídem*, p. 94.

⁸ LUHMAN, Niklas, *ibídem*, p. 97.

Els temes polítics, que després poden originar els processos d'opinió, es capten segons unes regles d'atenció. Com que la capacitat d'atenció és escassa, cal discriminar els temes. Les regles que regulen la captació de l'atenció són diferents de les que organitzen la determinació de les opinions i la presa de decisions. Segons Luhmann⁹, la discriminació que es realitza sobre els temes que captaran l'atenció, dins un sistema social complex, es fa segons uns criteris que es refereixen: 1) als valor dominants de la pau, la justícia, a determinats aspectes morals; 2) a les crisis o als símptomes de crisis; 3) a l'estatus de l'autor d'una comunicació; 4) als senyals d'èxit polític; 5) a la novetat dels esdeveniments; i 6) als dolors que provoca la civilització.

Aquestes són algunes de les regles que dominen el procés de captació de l'atenció; n'hi ha moltes més. Precisament, la multiplicitat dels factors que hi intervenen fa que sigui complicat d'establir, unilateralment, no ja les opinions, sinó la presentació dels temes. El sistema polític pot intentar de determinar, juntament amb els mitjans de comunicació, el conjunt de temes que mantindran l'atenció. Però no sempre ho aconsegueix; diríem que no ho aconsegueix mai d'una manera total, a curt termini, tal com ens ensenya la teoria clàssica dels efectes. Per tot això, és útil la separació que fa Luhmann entre la determinació i l'estructuració dels temes, d'un cantó, i les opinions que s'hi puguin articular, de l'altre.

En el cas del subsistema polític, que és el que centra la nostra atenció, podem reconstruir el procés de generació dels temes, des del seu origen, a l'interior dels grups especialitzats, fins que arriben, ja elaborats, al públic pels mitjans de comunicació. Aquesta funció del sistema polític que engloba els mitjans de comunicació, manifestada per Luhmann, ha originat un corrent de recerca dins el camp de la comunicació social que porta el nom genèric de «tematització». Naturalment, des d'aquesta perspectiva, es d'escriu la funció dels mitjans de comunicació com a mitjancera entre el sistema polític i el públic. Per mitjà de la comunicació social es pot determinar sobre quins temes pensaran les audiències i fins i tot com els jerarquitzaran, però no què en pensaran.

L'opinió pública s'ha convertit en un mecanisme per restringir el ventall d'opcions que hi ha amb vista a prendre una determinació dins el domini del sistema polític.

D'aquesta manera, s'abandona el camp de la veritat i de la mentida i també el de la versemblança. Hem de fer notar que l'opinió pública liberal no s'havia sostret encara de l'àmbit de la retòrica aristotèlica. Per mitjà de la discussió racional, calia arribar a les conclusions millors. Amb Luhmann, les coses han canviat. Els continguts han declinat a favor de l'estructura temàtica. Ens ha situat en un nivell d'abstracció més alt, en el qual no compten els homes, tampoc els seus raonaments i, menys encara, la seva condició social.

Es tracta, doncs, d'una visió que hem de situar dins les formulacions, posades al dia, del funcionalisme, que han sorgit dels darrers treballs de Talcott Parsons. El funcionalisme sistèmic de Luhmann representa un intent seriós de poder donar raó dels canvis que s'han produït a les societats avançades. Com tot funcionalisme, acaba per servir a allò que intenta descriure. El funcionalisme cerca el perfeccionament del sistema social més que no pas la seva crítica. Tanmateix, en la mesura que sigui realment explicatiu, pot donar elements de judici perquè, des d'altres paradigmes teòrics, es pugui

⁹ LUHMANN, Niklas, *ibídem*, p. 101 ss.

Resumen

L'autor presenta l'obra de Niklas Luhmann referida a la definició i la descripció del concepte d'opinió pública. Basant-se, sobretot, en la seva obra *Politische Planung*, descriu els conceptes de societat complexa i opinió pública en tant que estructura temàtica capaç de reduir la complexitat de l'entorn del sistema social.

Paraules clau: Luhmann, opinió pública, societat complexa.

Nota biogràfica

Doctor en Filosofia per la Universitat Autònoma de Barcelona, és professor de Teoria de la Comunicació i d'Opinió Pública al Departament de Periodisme de la Facultat de Ciències de la Informació i al Departament de Sociologia de la Facultat de Sociologia i Ciències Polítiques, amb dues a la Universitat Autònoma de Barcelona. Entre d'altres obres, és autor de *Teoría social de la persuasión* (Mitre, Barcelona 1983), i co-autor de *Manual i terminologia de la comunicació* (en premsa, Universitat Autònoma de Barcelona - Institut d'Estudis Catalans).
